

RAINER M. JÁNOS

**Nagy Imre és Kádár János
*Párhuzamok és keresztezések*¹**

A két személyiség összehasonlítása – amennyiben ez egyáltalán lehetséges – azért indokolt, mert mindketten a 20. század második fele magyar történetének meghatározó szereplői voltak. Sőt, e periódusból talán egyedül e két név hordoz valamelyes jelentést Magyarország határain túl is. 1944 végétől az ötvenes évek elejéig együtt dolgoztak a Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártja vezetésében. Kádár János éppen Nagy Imre miniszterelnöksége alatt, 1954 nyarán szabadult ki a börtönből (ahol három évet töltött). Mindkettejüket (bár nagyon eltérő módon) az 1956 tavaszán kibontakozó Rákosi-ellenes mozgalmak vezetői közé számították. Ám mindeme párhuzamok ellenére életútjuk valójában és érdemben az 1956-os forradalom idején találkozott. Pontosabban: inkább keresztezte egymást, összeütközött egymással. Két különböző politikai értékrend, a radikális és a mérsékelt (vagy inkább: puha) antisztálinizmus, illetve reformkommunizmus összeegyeztetésének kísérletéről volt szó, az elméleti végiggondolástól a gyakorlatig. A két, egymástól mindinkább szétartó perspektíva konfliktushoz vezetett. Ebben Nagy Imre vereséget szenvedett, Kádár gyakorlatias megközelítése előtt viszont, egy néhány éves resztalinizációs időszakot követően, megnyílt a tér. A következőkben először a két politikai értékrendszer kialakulásának előtörténetéről lesz szó. Ezt követően az életutak három kereszteződéséről, 1956-ban, 1958-ban és 1989-ben.²

Előtörténetek

Nagy és Kádár társadalmi és kulturális háttére sok tekintetben hasonló volt: mindketten a társadalom alsó- vagy inkább peremrétegeiből jöttek. Az innen való kitörés mindkettejük számára fontos gyermek- és fiatalkori élmény lehetett. Nagy már gyermekkorában, cseléd apja ipari munkavállalásában, illetve (kudarcos) házépítő vállalkozásában gyűjthetett ilyeneket. A tanulás (Nagy esetében a gimnázium, Kádáréban az elitszakma) mindkettejük pályáján a család kitörési reményét és stratégiáját reprezentálta. Nagy Imre ugyan arra kényszerült, hogy abbahagyja a gimnáziumot, de a géplakatos segédlevél megszerzését követően tovább tanult a felsőkereskedelmi iskolában, ami a fizikai munka világán túli területre kínált belépőt. Kádár kitanulta az irodagép-műszerész szakmát, de abban (a szakképzett munkás státusában) megkapaszkodnia már nem sikerült.

Politikai szempontból Nagy a magyar kommunisták első generációjához tartozott, akik az 1917-es bolsevik forradalom illetve a polgárháború során csatlakoztak a mozgalomhoz. A magyar kommunista mozgalom három nagy iskolája közül Nagy mindegyiket kijárta: a

---

¹ E szöveg írásakor nagymértékben támaszkodtam 2006. március 5-én a bloomingtoni Indiana University-n rendezett „The 1956 Hungarian Revolution and War of Independence: 50th Anniversary Conference” című nemzetközi konferencián tartott előadásomra, amely utóbb *Intersecting Lives: Imre Nagy and János Kádár in 1956* címmel jelent meg a *Hungarian Studies* hasábjain (Vol. 20, No. 2, 2006, 199-207.).

² Kádár János életútjáról és személyiségéről lásd HUSZÁR Tibor: *Kádár János politikai életrajza 1. kötet. 1912–1956*. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 2001; *2. kötet 1956–1989*. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 2003; Roger GOUGH: *Kádár János, a jó elvtárs?* J LX Kiadó, Budapest, 2006; *Kádár János bírái előtt. Egyszer fent, egyszer lent 1949–1956*. Szerk.: VARGA László. Osiris Kiadó – BFL, Budapest, 2001; *Ki volt Kádár? Harag és részrehajlás nélkül a Kádár-életéről*. Szerk.: RÁCZ Árpád. Rubicon – Aquila, Budapest, 2001. Továbbá lásd még a *Múltunk* 57. évf. (2012) 1-2. számát, különösen Majtényi, Dunai, Hell és Földes írásait. Nagy Imre életútjáról lásd MÉRAY Tibor: *Nagy Imre élete és halála*. Bibliotéka, Budapest, 1989; MOLNÁR Miklós – NAGY László: *Reformátor vagy forradalmár volt-e Nagy Imre?* Magyar Füzetek, Párizs, 1983; Peter UNWIN: *Voice in the Wilderness. Imre Nagy and the Hungarian Revolution*. Macdonald, London, 1991; RAINER M. JÁNOS: *Nagy Imre. Politikai életrajz 1. kötet 1896-1953*. 1956-os Intézet, Budapest, 1996; *2. kötet 1953-1958*. 1956-os Intézet Budapest, 1999.

szociáldemokráciát, az illegális pártot és a Szovjetuniót (ez utóbbit a leghosszabban, 1930-1944 között). Kádárnak viszont viszonylag csekély szociáldemokrata tapasztalata volt, s Moszkvában először csak a negyvenes évek végén, magas rangú vezetőként járt. Kommunistaaként az illegális párt nevelte.

Eredetileg mindketten elsősorban politikusok, ezen belül kommunista funkcionáriusok voltak. Hegedüs András szerint, aki 1951-56 között a magyar PB tagja volt, 1955-56-ban miniszterelnök, később a hatvanas évektől disszidens szociológus, a funkcionárius gondolkodásmódját leginkább két dolog jellemzi. Először, a párt tévedhetetlenségébe vetett hit, másodsor a párt és funkcionáriusai világmegváltó küldetésének hite.³ Ehhez hozzátehető még egy fontos vonás a közép-kelet-európai térség funkcionáriusait illetőleg: a hit nem egyszerűen a 'pártra', hanem a Szovjetunió Kommunista Pártjára és vezetőire vonatkozott.

Ami Nagyt illeti, már életútja korai szakaszaiban mutatott bizonyos hajlamot arra, hogy eltérjen ettől a sémától. Ennek magyarázata valószínűleg intellektuális hajlamaiban rejlik. Ez a tulajdonsága élete során több alkalommal arra sarkallta, hogy politikai problémákat nem csak pártfunkcionárius, hanem *pártértelmiségi* módjára is mérlegeljen.⁴ Az 1896-ban született Nagy nem rendelkezett egyetemi végzettséggel, még középiskolai tanulmányait sem fejezte be. 1918-ban hadifogolyként csatlakozott a bolsevik mozgalomhoz, és már az orosz polgárháború végén alsó szintű funkcionárius lett. Hazatérését követően választotta végképpen az akkor illegális kommunista mozgalomhoz.⁵ A húszas évek végén a dél-nyugat-magyarországi kisváros, Kaposvár viszonylag sikeres helyi funkcionáriusának felajánlották a párt egyik vidéki főszervezői pozícióját. Az ajánlatot Nagy elutasította azzal, hogy a magyar agrárproblémák kutatásának kívánja szentelni ideje nagy részét. Ezzel elindult egyfajta intellektuális "specializáció" útján.⁶ 1928-29-ben a magyar kommunisták nagy belső vitájában Nagy Lukács György nevezetes Blum-téziseihez hasonló pozíciót foglalt el.⁷ A vitában Lukács, Nagy és társaik vereséget szenvedtek, s Nagy ezt követően került 1930-ban a Szovjetunióba, ahol a Komintern Nemzetközi Agrárintézetének tudományos munkatársa lett. Ez a funkcionárius és a pártértelmiségi szerep határterületét jelentette, inkább az utóbbihoz közel.⁸ Nagy Imrét túlélte a nagy tisztogatást (bár állását elvesztette), mert nem tartozott a

³ HEGEDÜS András: A funkcionárius. *Századvég*, (1988) 6-7. sz. 123-132, KORNAI János: *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. HVG, Budapest, 1993, 65-93.

⁴ Értelmiségi (intellektuális) a tanulmányban azokat nevezem, akik transzkontextuális, a társadalom által elfogadott értékeket hoznak létre, amelyek orientálják és szabályozzák az emberek magatartását. Abban a történelmi periódusban, amikor Nagy is tevékenykedett, jelent meg az ún. pártértelmiség sajátos csoportja. A pártértelmiségi által közvetített értékek közvetve vagy közvetlenül a kommunista ideológiából, illetve a kommunista párt aktuális politikai irányvonalából származtak. Ezt az értékrendszert a társadalom változó nagyságú része (többnyire kisebbsége) fogadta el, ám a közvetítői csoportot a politikai hatalom ettől függetlenül értelmiségi státusszal és annak anyagi vonzataival jutalmazta. A pártértelmiség alkotta a csúcsetetés politikai és egyéb szakértői bázisát is, nagy szerepet játszott, elsősorban az ún. politikai oktatásban és a médiában. A kommunisták hatalomra jutása után vált jelentős számú volt, később az értelmiség emancipációs folyamatában száma csökkent. Túlélte magát a klasszikus sztálinista rendszert és különféle zárványokban egészen az 1989-es fordulatig fenntartotta magát.

⁵ Az illegális magyar kommunista mozgalom történetére lásd MOLNÁR Miklós: *From Béla Kun to János Kádár: Seventy Years of Hungarian Communism*. Translated by Arnold J. Pomerans. Berg, New York, 1990; BORSÁNYI György: *Kun Béla. Politikai életrajz*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979; BORSÁNYI György: *Gondolatok a Kommunista Magyarországi Pártja történetéről (1918–1944)*. *Múltunk*, 40. évf. (1995) 1. sz. 3–37.

⁶ Nagy intellektuális portréját lásd részletesebben RAINER M., János: *The Development of Imre Nagy as a Politician and a Thinker*. *Contemporary European History*, Vol. 6 (1997) No. 3. 263-277.

⁷ Ennek lényege az volt, hogy egy esetleges "forradalom esetén" Magyarországon a proletárdiktatúrát egy sok tekintetben definiálatlan "átmeneti szakasznak" kell megelőznie. Az átmenetnek ún. "polgári demokratikus feladatokat" kell megoldania, mint pl. a demokratikus földreform, vagy a szabadságjogok biztosítása. Csak ezek után lehet áttérni a (szovjet típusú, esetleg másféle) szocializmusra. Az "átmenet" ettől kezdve Nagy számára meghatározó politikai és elméleti alapkérdéssé vált.

⁸ Az Intézet a Komintern "háttérintézménye" volt, és elsősorban nemzetközi agrárpolitikai és összehasonlító "kutatásokkal" foglalkozott. Nem a szó klasszikus értelmében vett agrártudománnyal tehát, hanem a kommunista

moszkvai magyar funkcionárius elithez, és mert a politikai rendőrség, amelynek informátora volt, feltehetőleg segítette rajta, amikor 1938-ban letartóztatták. 1944 végén ismét funkcionárius lett, a PB tagja és az akkori koalíciós kormány kommunista minisztere.

A súlyos káderhiánnyal küzdő kommunista párt számára Nagy megnyerő egyénisége, kapcsolatteremtő készsége és az, hogy vezető társai többségétől eltérően nem volt zsidó, jelentős tökéletet jelentett. A tisztogatás túlélése egyfajta menlevél, megbízhatósági bizonyítvány volt. Ugyanakkor Nagy nem volt jó adminisztrátor. Amikor a szovjet típusú rendszerre való áttérés került napirendre, ismét megfogalmazta kétségeit, s ezeknek belső vitákban hangot is adott. 'Alternatív' modellt keresett, amely nem szakít a nemzetközi mozgalom teleologikus céljaival, de más, mint a szovjet. A kulcs ismét az 'átmenet', amelynek Nagy és mások szerint nem kell mechanikusan követnie a szovjet utat – ha igen, akkor csak a NEP politikáját. Forradalommal ér fel, de az erőszakos és kényszerítő elemeket mellőzheti, legalábbis korlátozhatja. A funkcionárius doktrinériával Nagy az értelmiségi megfontolást szegezte szembe, ha nem is teljesen tudatosan. A valós helyzetből, a társadalom realitásaiból indult ki, nem az ideológiából és a politikából. Eszerint Magyarország (és Közép-Európa) adottságai, társadalma, hagyományai mások, mint az 1917-es Oroszországé voltak.

Nagy végül most is vereséget szenvedett. Most is betartotta a bolsevik rituálét, önkritikát gyakorolt és végül visszavonta álláspontját. Átmenetileg száműzték a vezetésből 1949-ben, de egy év után visszatérhetett. Miniszterként szerepet vállalt annak a politikának végrehajtásában, amelynek korábban fő bírálója volt: az agrárpolitikában.

Nagy útkeresésének következő állomása 1953-as miniszterelnöksége volt. A Sztálin utáni szovjet Politburo a korrekció végrehajtására alkalmas funkcionáriusnak látta. Intellektuális hajlama viszont reformok kidolgozására sarkallta. A korrekció politikai ellenfeleivel, Rákosival és az ortodox sztálinistákkal szemben Nagy, a politikus ismét vereséget szenvedett. Ekkor azonban nem gyakorolt rituális önkritikát, hanem – kihasználva betegségét – 'belső száműzetésbe' vonult. 1955-56-ban politikai esszék sorozatában tekintett vissza kormányfői működésére.⁹ Amellett érvelt, hogy a változtatások szükségesek voltak, mert a sztálini rendszer válságba jutott Magyarországon. Ennyiben Nagy reformernek tűnt, miközben ezt a szót sohasem használta, s nem is tartotta magát annak. Úgy vélte, hogy a változtatás lényege a *visszatérés* arra a fejlődési pályára, amely 1947-48-ban abbamaradt. 1956-ra ezt úgy módosította – még 1956. október 23-án este a budapesti Kossuth téren a tüntető tömeg előtt is ezt hangsúlyozta – hogy az „1953-as júniusi új szakaszhoz” kell visszatérni.

Politikai programnak ez akkor nem volt elegendő. Intellektuálisan viszont Nagy ennél már korábban is messzebb ment. Említett esszéi közül az utolsók is 9 hónappal a forradalom előtt írta. A *magyar közélet erkölcsi-etikai kérdéseivel* foglalkozó tanulmánya a zsarnoki rendszer szenvedélyes kritikája. Egy másik írásában rögzítette elvi szembenállását a 'sztálinizmussal'. A külpolitikáról írott elemzésben a nemzeti függetlenségi alapjára helyezkedett, az 'aktív', jugoszláv mintájú semlegességet és a tömbönkívüliséget jelölte meg célul. 1956-os döntéseinek tehát nem volt közvetlen politikai előzménye, de gondolatban 'készült' rá. Ebben nagy szerepe volt annak a valóban reformer pártértelmiségiekből kialakuló ellenzéki körnek, akik körülötte szerveződtek. Ők egyszerre látták Nagyban a politikust és az értelmiségi beszélgetőpartnert. Nagynál a mérleg nyelve mindig inkább a politikus, a

---

pártok parasztpolitikájával. Mindez két "terület" vizsgálatát jelentette. Egyfelől az egyes országok mezőgazdaságának helyzetét, elsősorban statisztikai adatok alapján. Másfelől a parasztság rétegződését, életszínvonalát, főbb szociális és politikai problémáit, a különféle paraszti politikai és érdekvédelmi mozgalmakat. Itt készültek vagy itt is véleményezték a különféle kommunista pártok agrártéziseit, - (akció)programjait, paraszt- és mezőgazdasági tárgyú főbb broszúrait, rölapjait.

⁹ NAGY Imre: *A magyar nép védelmében. Vitairatok és beszédek 1955–1956*. Magyar Füzetek, Párizs, 1984.

funkcionárius felé billent, míg társainál inkább az ellenkező irányba. Ez konfliktusokat is okozott, de a kör is formálta Nagy arculatát és politikáját.¹⁰

Az 1912-ben született Kádár János a nagy válság éveiben lett felnőtt. A földalatti kommunista mozgalom a többszörös peremlétből való kitörés lehetőségeként tűnt fel számára. (Törvénytelen gyermekként, csonka családban, illetve anélkül nőtt fel, középiskolát sem végzett, szakmát tanult, de abban nem dolgozott, munkanélküli volt stb.) Kádárnak soha nem volt fontos az ideológia, az ő esetében a kommunizmus választásában ez a mozzanat nem játszott szerepet – bár kifejezetten jó képességű ifjú volt. Konfliktusai a mozgalmi praxis világában keletkeztek: egyik letartóztatása alkalmával vallomást tett a rendőrségen (ahelyett, hogy mindent tagadott volna). Ennek ellenére viszonylag gyorsan haladt előre. 1943-ban a mintegy 70-80 főt számláló hazai kommunista 'párt' titkára (vezetője) volt. Feloszlatta a maroknyi magyar pártot, hogy új néven, 'Békepártként' alakítsa újjá.¹¹ Kádár esetében is a kipróbált káderek hiánya vezetett oda, hogy 1945-ben szinte azonnal a PB tagja, 1948-ban pedig emellett belügyminiszter lett. Alig különbözött vezető társaitól, talán tehetségesebb szervező, meggyőzőbb szónok volt. Moszkovita feljebbvalói iránt őszinte tisztelettel viselkedett. Rajk László bukása után a párt legígéretesebb ifjú vezetője lett, Rákosi potenciális utódja. 1951-ben letartóztatták és hamis vádakkal elítélték, de ez nem függött össze semmiféle konfliktussal. A börtön inkább súlyos törést idézett elő az amúgy csendes és nyugodt természetű Kádár lelkében.¹²

A konstruált perekben elítélt kommunista vádlottak általában kétféleképpen reagáltak bebörtönzésükre. Az egyik típus már a fogságban távolodni kezdett a kommunizmus gyakorlatától és ideológiájától. Elvégezte saját korábbi tevékenységének kritikai felülvizsgálatát is. Ebből a jellegzetesen intellektuális attitűdből következhetett a funkcionárius léttel, sőt a funkcionárius gondolkodással való szakítás is, a „teljes szabadulás” a mozgalomtól. A másik típus legfeljebb a praxis bizonyos hibáit okolta sorsáért. Igyekezett visszatérni a mozgalomba kebelére. Igényt tartott a teljes (jogi, politikai, anyagi) rehabilitációra, amit az előbbieknél másodrendűnek tartottak.

Kádár, akit 1954-ben szabadon bocsátottak, a második típushoz tartozott. Továbbra is azonosult a párttal.¹³ Az államvédelmi apparátusban kereste (és találta meg) azokat a „tévedéseket”, amelyek börtönbe juttatták. Még mindig azonosult a vádak egy részével is – például a párt feloszlataásáért büntudata volt. Az azonosulás könnyebb magyarázatot kínált az egyszerű gondolkodású Kádárnak, mint akár a gépezet, akár az egész rendszer elemzése. A büntudat és a csorbíthatatlan tekintélytisztelet miatt nem gondolkodott a felelősökön. Volt azonban egy másik megfontolás is. Kádár nemcsak áldozat, hanem tettes is volt Rajk László letartóztatásában és elítélésében. Ha felelőst keres, találhat ilyet a maga ügyében, de másfelől maga is bűnös, aki ezért felelősségre vonható.

Az 1954-ben kiszabadult funkcionáriusok közül korábban Kádár viselte a legmagasabb tisztséget. Logikus lett volna, ha a Nagy Imre miniszterelnökkel csatlakozik az új szakasz ellenfeleivel vívott harcban. Nem így történt. A markáns politikai megoszlás Kádár számára a „(párt)szakadás” rémét idézte fel. A szituációktól, amelyben választania kellett ahelyett, hogy

---

¹⁰A pártellenzékről lásd ACZÉL Tamás – MÉRAY Tibor: *Tisztító vihar*. Újváry "Griff", München, 1978. (Magyar kiadása: AB – Áramlat Független, Budapest, 1986.; HEGEDŰS B. András: *Petőfi Kör – a reformmozgalom fóruma 1956-ban*. In: *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. 1. köt. Két közgazdasági vita*. Szerk.: HEGEDŰS B. András – RAINER M. János. Kelenföld – ELTE, Budapest, 1989, 9–32.; VÁSÁRHELYI Miklós: *Ellenzékben*. Szabad Tér, Budapest, 1989, 238–313.

¹¹Kádár és az illegális párt vezetői tudtak a Komintern feloszlataásáról, de nem volt kapcsolatuk Moszkvával. Így ezt vélték adekvát lépésnek. A párt tagjai közül ennyien voltak szabadlábban, néhány százban börtönben, vagy munkaszolgálatosként a fronton voltak.

¹²*Kádár János bírái előtt...* i. m. 111–151.

¹³Ezt nagyon találóan írta le SZÁSZ Béla: *Minden kényszer nélkül. Egy műper körtörténete*. 2. kiad. Újváry "Griff" Verlag, München, 1979.

világos irányvonal alapján cselekedhetett volna, Kádár irtózott. Az 1954-es vita témái – elvi-gyakorlati útkeresés, a szocialista építés különféle modelljei – Kádár egyszerű gondolkodásmódjától idegenek voltak. Visszautasította Nagy Imre közeledési kísérletét, ehelyett kifejezte hűségét Rákosihoz.¹⁴

Amikor 1955 tavaszán Nagy megbukott, Kádár valószínűleg úgy ítélte meg, hogy a pártszakadás veszélye elmúlt. Követelni kezdte teljes politikai rehabilitációját (vagyis, hogy visszakapja letartóztatása pozícióját, vagy valami ehhez hasonló).¹⁵ Végül beérte annyival, hogy megyei párttitkár legyen, ami KB tagságot jelentett. De most nem határolta el magát az ellenzékben lévő Nagytól sem. Sőt, egyik első olvasója volt Nagy politikai esszéinek. Félt attól, hogy Rákosi ismét teljesen ellenőrzése alá vonja a helyzetet, de bizalmatlansága Nagy iránt nem csökkent. A maga szerepét a pártellenzék mérséklésében látta. Az egyik ellenzéki erre később így emlékezett: „Kádár hosszasan magyarázta, hogy nekünk most az a feladatunk, hogy kitérjünk az ellenítés elől [...] Ami fontos volt – hogy a közvéleményt megmozgassuk – az már megtörtént [...] Kádár azt mondta, hogy nem szabad Rákosit megingatni. Mondtam: meg van az már ingatva. »Igen, éppen ez a baj, mert a proli ragaszkodik Rákosihoz, a prolinak Rákosi szent!«”¹⁶ A politikai beszéd Kádár gondolkodásában szinte kizárólag a „(párt)közvéleménynek, vagyis az aktív pártfunkcionáriusi magnak szólt. A „prolira” (a társadalomra, a „népre”) csupán „figyelni” kell.

Az SZKP XX. kongresszusa után a magyar párt „közvéleménye” is feltette a kérdést: ki felelős a konstruált perekért. Kádár számára a tét az volt, hogy melyik szerepe rögzül: az „áldozaté” vagy a „tettetársé”. Vérbeli sakkjátékosként úgy taktikázott, hogy az előbbi megoldás egyben a hatalom csúcsáért folyó játszma része legyen. Rákosi próbálkozásai, hogy Kádárt kompromittálja¹⁷, kudarcot vallottak. A kongresszus utáni szovjet vezetők viszont felfigyeltek rá. 1956 júliusában Mikojan Budapesten hosszú beszélgetést folytatott Kádárral.¹⁸ Kádár a „párton belüli közvélemény” hangulatának megváltozásával indokolta, miért nem bízik Rákosiban. A valódi „közvéleményről”, amelynek a pártellenzék adott hangot, nem vett tudomást. Júliusban aztán Gerő Ernőt választották Rákosi helyébe. Kádárt a távozó diktátor és Gerő egyaránt utódjául ajánlotta, de a PB tagságának többsége és Moszkva egyaránt bizalmatlan maradt a „rehabilitálttal”. Kádár visszaszerezte 1951 előtti pozícióit, s nyitva maradt a további emelkedés lehetősége is.

Találkozás és keresztezés 1: 1956

1956. október 25-én délelőtt Kádár a párt első embere lett. Nagynak és Kádárnak egyaránt több nap kellett, amíg felfogták, mi is történt. Amikor megválasztották, Kádár is abban látta a kiutat, amit a pártellenzék radikálisai – Donáth Ferenc és Losonczy Géza javasoltak, s amit Nagy is elfogadott: a felkelés követeléseit részben el kell fogadni, tárgyalni kell, megszüntetni fegyveres harcokat. Abban reménykedtek, hogy a forradalmat „leszerelni”

¹⁴ Rákosinak írott 1954. november 12-i levelében úgy fogalmazott, hogy „nem tartható szerintem az, hogy az MDP főtitkárának személye előtérbe ne legyen állítva. [...] értsék meg az emberek, hogy nem a kormány és nem a kormányból irányítják a Központi Vezetőséget, hanem fordítva.” Kádár levele Rákosihoz, 1954. nov. 11. In: *Kádár János bírái előtt...* i. m. 646.

¹⁵ Kádár levele az MDP PB-nek, uo. 651-652.

¹⁶ Széll Jenő visszaemlékezését lásd KÖRÖSI Zsuzsanna – MOLNÁR Adrienne: Kádár János emlékezete. Összeállítás az 1956-os Intézet Oral History Archívumának interjúból. In: RÁCZ, i. m. 2001, 176.

¹⁷ Rákosi többeknek lejátszotta a Rajk László 1949. június 7-i kihallgatásáról készült hangfelvételt (vagy megmutatta annak leiratát. A kihallgatást közösen tartotta Farkas Mihály és Kádár János. A szöveget elsőként Hajdu Tibor közölte, lásd: Farkas és Kádár Rajknál. *Társadalmi Szemle*, 47. évf. (1992) 4. sz. 70-89. Kádárnak a Rajk-ügyben játszott szerepéről lásd HAJDU Tibor: A Rajk-per háttere és fázisai. *Társadalmi Szemle*, (47. évf.) (1992) 11. sz. 17-36. és *Kádár János bírái előtt...* i. m. 669-680.

¹⁸ Andropov jelentése a Mikojan-Kádár találkozóról, 1956. júl. 14. In: *Szovjetszkij Szozuz i vengerszkij krizisz 1956 goda. Dokumenti*. Red.: Je. D. OREHOVA – V. Ty. SZEREDA – A. Sz. SZTIKALIN. Rosszpen, Moszkva, 1998, 160-168.

egy olyan ponton, ahol a kommunista párt hegemoniája megmarad, és Magyarország szovjet szövetségi kapcsolatai garantálják ezt a rendszert. De szemben Naggyal Kádár a forradalomban nem látott semmi előrevivőt. Kádár bízott a pártközvéleményben, de az a forradalom során eltűnt. A társadalomtól egyszerűen félt. Ahogyan Nagy később fogalmazott, „ő már november 1-jén számos jelből látta, hogy az eseményeket "forradalomnak" kell értékelni – hozzátette viszont azt is, hogy vannak olyan véres terrorcselekmények, amelyek az ellenforradalomra mutatnak. [Kádár viszont] vagy nem bízott abban, hogy a néphez fordulva, annak segítségével biztosítani lehet a kibontakozást, a rend és a munka helyreállítását, vagy nem értett egyet azzal, hogy az állam- és pártapparátust demokratizáljuk, amely viszont elengedhetetlen feltétele a nép bizalma elnyerésének és támogatásának.”¹⁹ Nagy Imre szocializmus-felfogásába nagyon is belefért ez a fajta demokratizálás (ami persze nem jelentett a szó eredeti és mai értelmében vett demokráciát). Kádár számára legfeljebb az „ésszerű” és Moszkva által tolerált határokig történő demokratizálásnak lehetett értelme, többnek nem.

1956. november 2-án a Kremlben Kádár még csak félelmeit fejezte ki – nem tudta mit terveznek vele és Magyarországgal. „Ha rövid időn belül kivonják a szovjet csapatokat [...] pártunk és a többi párt fel tudná venni a harcot az ellenforradalom ellen. De nem vagyok teljesen biztos a sikerben. [...] A reális veszély: az ellenforradalom netán elsöpri ezeket a koalíciós pártokat. Véleményem szerint van más út. Katonai erővel megtartani Magyarországot. De akkor fegyveres összetűzések lesznek. A fegyveres erővel való szétzúzás vérontást jelent. Mi lesz azután? A kommunisták erkölcsi pozíciója a nullával lesz egyenlő.”²⁰ Ez egybevágh még november 1-jén Budapesten mondott híres és sokat (bár jobbára hiányosan) idézett rádióbeszédével. Abban ugyanis nem csak a „nép dicsőséges felkeléséről” beszélt, hanem „ellenforradalmi veszélyről” is, amely „külföldi beavatkozáshoz” vezethet.²¹ De nem csak félelmei motiválták, hanem a hatalom megtartásának vágya. Nem tájékoztatta Nagyt (és mást sem) arról, hogy az oroszok hívatják. Amikor Moszkvában elmondották neki, hol vannak a határok, vállalta az ellenkormány vezetőjének szerepét.

Ebből a választásból logikusan következett Nagy kivégzése, akivel Kádár soha többet nem találkozott. Számára Nagy mindannak élő antitézise maradt, amit 1956-ban és azután tett. Nem is a valóságos Nagy Imre, sokkal inkább az, akinek képe 1956. október 30. és november 4. között rögzült a magyar társadalom emlékezetében. Aki cáfolta a kádári „pártközvélemény” és „nép” dichotómiáját, mert először 1953-ban, majd 1956-ban egyszerre tudta megmozgatni a párt (értelmiségi) közvéleményét, és megszólítani a magyar társadalmat. Aki azt példázta (volna), hogy van választás a Birodalomhoz való igazodás és az artikulált társadalmi igények között. Kádár szerint egyik sem volt lehetséges, ezért nem akarta az élők sorában tudni azt az embert, aki az ő eszméinek élő tagadása volt.

Az 1956-os történések különböző értékelése váltotta ki Nagy és Kádár igazi, nagy konfliktusát, s tette azt végül drámaivá és tragikussá. Nagy 1956-ban esélyt látott az antisztálinizmus győzelmére, annak ellenére, hogy a nyílt fegyveres felkelés ehhez igen nehéz körülményeket teremtett. Abban bízott, hogy a magyar társadalom számottevő részében élvezett népszerűsége és moszkvai kapcsolatai elegendőek lesznek ahhoz, hogy minden szereplőnek elmagyarázza, mit kell tennie. A társadalom elfogadja a szovjet birodalomba tagozódás lazább, szabadabb formáját, a szovjet vezetés pedig megéri és elfogadja az antisztálinista forradalom jelenségét. Mindkettőben csalódnia kellett. Kádár számára 1956

---

¹⁹ Nagy szavait Fazekas György, pártellenzéki újságíró idézte kihallgatása során, 1957 áprilisában. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, V-150.001/1. dosszié, 39-40.

²⁰ *Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról.* Szerk.: Vjacseszlav SZEREDA – RAINER M. János. 1956-os Intézet, Budapest, 1996, 80.

²¹ *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23. – november 9.* Szerk.: VARGA László (New York). Budapest, Századvég – Nyilvánosság Klub, 1989, 370-371.

elsősorban a hatalom gyakorlati kérdését jelentette. A puha és rugalmas antisztálinizmus csak eszköz volt számára a hatalom csúcstámadásához; elhagyható, zárójelbe tehető, ha kell. Nagy, a többé-kevésbé autonóm személyiség találkozott a félig- vagy tán annyira sem autonóm Kádárral. Egy személyiség, akinek számára választatása, tettei és a következmények moralitása többnyire fontos tényező maradt csapott össze egy olyan valakivel, akinek ezek az erkölcsi kérdések többnyire nem sokat jelentettek. Nagy és Kádár útja e ponton találkozás helyett keresztezte egymást. Amivel Kádár 1956-ban valójában találkozott, az a poszt-sztálini, hrucsovi szovjet vezetés és politikája volt.

Találkozás és keresztezés 2: 1958

Nincs szükség ehelyütt felidézni a Nagy Imre-per históriáját.²² Kádár János főszereplő volt – de távolról sem ő hozta az összes ezzel kapcsolatos döntést, s még kevésbé ő *egyedül*. A vizsgálat a tárgyalás 1958. február eleji kezdetéig közös döntéshozatal nyomán ment előre: Kádár, a magyar PB, a magyar és a szovjet állambiztonság, az SZKP KB Elnöksége és Hruscsov sokszögében. Elegendő csupán egyetlen pillanat kinagyítása. 1958. február 5-én *Vlagyimir Nyikiforovics Malin*, 1954-től a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága Általános Osztályának vezetője (afféle legmagasabb szintű jegyzőkönyv-vezető) a következőket jegyezte fel a pártelnökség üléséről, amely ezen egyetlen kimutatható alkalommal tárgyalta Nagy Imre peréről: „Jóváhagyni a javaslatot (keménységet és nagylelkűséget tanúsítani).” (*Odóbrity predlozsenyija. Projavity tvjordosztyi velikodusije*)²³

Ez a nap (és a következők) a Nagy Imre-per igazi fordulópontja, ami a történetnek más végkifejletet adhatott volna. Hruscsov úgy tett, mintha “elfelejtette” volna: Kádárral 1957. márciusban, júniusban olyan forgatókönyvben állapodott meg, amely tartalmazta a miniszterelnök (és néhány társa) halálos ítéletét. Ezt véglegesítették beosztottjai 1957 augusztusában Biszku Béla belügyminiszterrel.²⁴ Most, fél évvel később a szovjet pártelnökség élet és halál kérdésében a desztalinizáció folyamatába inkább illő megoldást tanácsolt. A címzett azonban nem akarta meghallani, nem akarta megérteni az “üzenetet”. Inkább leállította a tárgyalást, s megvárta azt a pillanatot, amikor semmilyen zavaró jelzés nem érkezett Moszkvából.

E pillanatban Kádár János minden eddiginél nagyobb, ha nem is kizárólagos, de döntő felelősséget vett magára. Lehet, hogy ha a felkínált kerülőt választja, a végállomás akkor is ugyanaz marad. Nem élt vele, hanem tudatosan gördítette tovább a szekeret, egyenesen a bitó felé. Kádár már uralma e viszonylag kezdeti szakaszában rendelkezett annyi mozgástérrel, hogy a politikai per funkcionális világát saját maga rendezze be. Láthatólag sem az uralmi rendszert, sem párton belüli helyzetét nem érezte elég szilárdnak, ha Nagy Imrét – saját antitézisét, aki hidat vert a nemzeti forradalomba a kommunisták számára – életben tudja. Nem tartotta tehát kötelezőnek a maga számára a birodalmi mintát. Kádár fontosnak tartotta továbbá, hogy 1956 magyarázata leegyszerűsödjön. 1956 decemberének politikai megfogalmazását legalábbis ki kellett egészítenie, meg kellett pecsételnie a *vérenek* – és ehhez nem volt elegendő az addigi száznál több *névtelené*. Azt is tudta, hogy erre nem *csak* neki van szüksége. Az uralmi rendszer újjászervezése során a sztálinista másod- és harmadvonalra támaszkodott. A *talio* valamely cselekménynek hasonló cselekménnyel való megtorlása,

²² Erről lásd *A per. Nagy Imre és társai 1958, 1989*. Szerk.: DORNBACH Alajos – KENDE Péter – RAINER M. János – SOMLAI Katalin. 1956-os Intézet – Nagy Imre Alapítvány, Budapest, 2008, illetve a per dokumentumainak teljes kiadása, részletes bevezető tanulmánnyal *Megrendült a világ. A Nagy Imre és társai elleni per hangfelvétele és szó szerinti leírata*. Szerk.: HANÁK Gábor – SZABÓ Csaba. ÁbSzTL – MOL – OSZK – Kossuth Kiadó, Budapest, 2008. (DVD-ROM)

²³ *Prezidium CK KPSzSz 1954–1964. Tom I. Csernovije protokolnije zapiszi zaszedanyij. Sztenogrammi*. Glav. Red.: A. A. FURSZENKO. Rosszpen, Moszkva, 2003. 293.

²⁴ *A „Jelcin-dosszié”*. *Szovjet dokumentumok 1956-ról*. Szerk.: GÁL Éva – HEGEDŰS B. András – LITVÁN György – RAINER M. János. Századvég Kiadó – 1956-os Intézet, Budapest, 1993, 199–204.

viszonzása. Nagy Imre és társai politikai szerepe előbb felelősséggé, majd végsőkéig egyszerűsödve a forradalommal szemben fegyvert fogók élete ellen elkövetett bűnné változott. Az állítólag humanizálódó modernitás nagy utópiája visszajutott Hammurapi kőtábláihoz. Amelyek megfogalmazták a *poena talionis*, mely a bűnös által okozott bajnak a bűnösre alkalmazásában áll, s melyet az az elv fejez ki: szemet szemért, fogat fogért, életet életért.

Találkozás és keresztezés 3: 1989

Nagy életpályája 1958. június 16-án hajnalban a kivégzéssel véget ért – Kádár Jánoséból viszont hátra volt még harmincegy év. Ha Nagynak is annyi adatik, mint Kádárnak – hetvenhét életév –, az 1970-es évek derekán hagyja itt az árnyékvilágot. Akkor, amikor Kádár sikerei csúcsára érkezett, amikor elfogadottsága a magyar társadalomban bizonyonnyal jóval nagyobb volt, mint Nagyé bármikor, leszámítva talán 1956 novemberének első pár napját.

Kádár nem volt jelen Nagy perén, nem tett tanúvallomást, nem hallgatta forró dróton a felvett hangot, s nem tudunk arról, hogy valaha is megtekintette volna a tárgyalásról készült filmfelvételeket. A magyar politikai rendszerváltás bizonyos értelemben Kádár és korszaka, a kádárizmus pere volt. A kezdeményezők szerepét 1956 emlékének őrzői játszották, a vádiratot mindazok állították össze, akik korábban történeteiket elhallgatták, vagy éppen meg sem fogalmazták, de 1989 tavaszán egyszerre beszélni kezdtek. A tárgyalás egyetlen napot vett igénybe, 1989. június 16-át, amikor Nagy Imre és társai földi maradványait eltemették.²⁵ A hallgatóság a téren és a televízió sok órás élő adásában sok százezer főből állt. A koronatanú nem volt más, mint a korpusz, a harmincegy éve halott Nagy Imre. „Vallomásában” nemcsak életpályája java, de még 1956-os szerepe is homályban maradt a jeltelen sírba elkapart csontok metszően éles képéhez viszonyítva. Kádárt a „tárgyaláson” elítélték – a koronatanú sorsához nagyon hasonlóan került időlegesen zárójelbe három ellentmondásos évtizede, többek között küzdelme személyes, politikai és vezetői autonómiájáért. Az utolsó keresztezés óta is több mint húsz év telt el – de Nagy és Kádár találkozásai és konfliktusai azóta is zajlanak, az utókor emlékezetében, az utókor konstruálta történetekben.

---

²⁵ A napról lásd GYÖRGY Péter: *A néma hagyomány*. Magvető, Budapest, 2000; Karl P. BENZIGER: *Imre Nagy, Martyr of the Nation: Contested History, Legitimacy, and Popular Memory in Hungary*. Md.: Lexington Books, Lanham, 2008; 890616 – *Egy nap anatómiája*. Szerk.: RAINER M. János – TOPIITS Judit. 1956-os Intézet, Budapest, 2009, [Multimédia internetes tartalomfejlesztés: www.rev.hu/89]; 1989. június 16. *A temetés*. Szerk.: JÁNOSI Katalin – SIPOS Levente. Nagy Imre Alapítvány, Budapest, 2009.